

**ДІОТИМА: ПЕРВЕРСІЯ ЗДОРОВОГО ГЛУЗДУ
(ТИПОЛОГІЯ ЖІНОЧИХ АРХЕТИПІВ
У РОМАНІ Р. МУЗІЛЯ „ЛЮДИНА БЕЗ ВЛАСТИВОСТЕЙ”)**

Аналізується постать Герміни Туцці (легендарної Діотими – з погляду головного персонажа) з її поліфонічним звучанням та феміністичною інтенцією. Наголошується на буковинському зразку постаті. Вказана характерологічна модель постає у романі як “метаморфоза душі” й позначена своєрідним прагненням до “інтелектуалізації” психологізму. На такому прикладі автор полемізує з приводу місця жінки в сучасному їй патріархальному суспільстві. Діотима розглядається як втілення “пустої енергії”, наголошується на втраті нею архетипної сутності жінки; зосереджується увага на функції міфологічного імені в романі та критичній позиції Ульріха щодо креативності Герміни.

Ключові слова: Діотима, Платон, Роберт Музіль, роман „Людина без властивостей”, “паралельна акція”, архетип, сексуальність.

Діотима – центральна жіноча постать у романі „Людина без властивостей”, а тому ми вважаємо за необхідне більш детально зупинитися на її характеристичі.

Діотима – дружина чиновника Туцці, власниця елітарного салону, в якому збиралася вся віденська знать задля розв’язання нагальної проблеми часу – підготовки до проведення „паралельної акції”. Ця жінка – третя (й остання після Леони і Бонадеї), якій Ульріх дає ім’я. Власне кажучи, це вже її третє ім’я, насправді це Ермелінда Туцці, а називали її Герміною (натяк на матір Р. Музіля). У „Лексиконі античності” знаходимо: „Діотима (від гр. „богобоязлива”): у „Бенкеті” Платона жриця з Мантинеї, яка під час епідемії чуми 429 до н.е. спокутувала гріхи афінян. Сократ стверджує, що завдяки Діотимі він трактує кохання як прагнення до прекрасного (філософії). Ім’ям Діотими Ф. Гьольдерлін нарік свою кохану Сюзетту Гонтар, яку возвеличив в одах та елегіях, а також в епістолярному романі „Гіперіон” [10, с. 136].

Характерно, що платонівська Діотима стала на сьогодні предметом феміністичних баталій. Рода Гадаса Коцин звертає увагу на те, що „Пруден Ален, наприклад, пов’язує Діотиму Платона з богинею Тія в поемі Парменіда і пані Філософією в пізніших працях Боеція: це жіночі постаті, що ведуть чоловіків у їхніх пошуках філософської мудрості” [1, с. 42]. Те, що в „Бенкеті” слова Діотими передає Сократ, не сприймає Люс Іріігаре. На її думку, такий підхід є дискримінацією жінки, а тому ця постать взагалі невдала [9]. Навпаки, Андреа Ні вважає Діотиму „господинею „Бенкету”, вона – оповідач про способи життя й мислення, які живлять грецьку філософію, – способи мислення, чий

вплив Платон нейтралізував і використав задля своїх цілей” [цит. за 1, с. 43] тощо.

Цікаво, що праобразом для музілівської Діотими – на відміну від платонівської, позаяк „образ мантинеянки Діотими в Платона ... можна вважати абсолютною фікцією і вбачати в імені цієї мудрої жінки тільки символічний смисл”, хоч і допускається „можливість її реального існування” [7, с. 452] – послугувала доктор Євгенія Шварцвальд [12, с. 90], власне Євгенія Нуссбаум, уродженка „галіційської Популановки, розташованої на той час на австрійсько-угорсько-російському кордоні на північ від легендарних Чернівців” [12 с. 81]. Цей факт видається нам тим більше репрезентативним, оскільки „як мультинаціональний топос, Чернівці відзначалися не тільки високою напругою духовного життя, але й своїм космополітичним духом і толерантністю стосовно чужих культур” [8, с. 81].

Отож між приблизно тридцятилітньою імпазантною Діотимою і вродливим тридцятидворічним Ульріхом Р. Музіль встановлює дивний, ба, навіть комічний зв'язок, в якому Ульріх перебирає на себе роль розважливого, позбавленого ілюзій спостерігача, а Діотима – зворушливо одержимої головної учасниці „паралельної акції”. І тут, на наш погляд, криється вістря глибокої музілівської сатири. Адже не важко помітити, що роль Діотими в організації проведення акції надто гіперболізована. Її ентузіазм у цьому заході абсурдно безмежний, а все через її „розум”, без якого вона „була б така приваблива” [11, с. 286]. Така авторська позиція зацікавлює ще й тому, що в елітарних колах тогочасного Відня простежується подібне ставлення до Євгенії Шварцвальд. Відомо, що з 1909 року Шварцвальди живуть на Йозефшtedхенштрассе 68, у будинкові, частково спорудженому Адольфом Лозом, в якому Генія (так називали її близькі) відкрила свого роду салон. Цей салон був суспільним і мистецьким кристалізаційним пунктом, у якому молоді митці, кількість яких постійно зростала, презентували свої роботи зацікавленим особам, де також бували різні знаменитості. Один із них, Еліас Канетті, відомий ще й своїми карикатурами, пізніше писав: „Радше маленька кімната, в якій гостинно приймали відвідувачів, була ще більш легендарною, аніж сама фрау доктор Шварцвальд, позаяк хто тут тільки не був! Тут бували, власне, величини Відня, до того ж набагато раніше, поки вони стали загально визнаними громадськістю знаменитостями. Адольф Лоз був тут, із ним молодий Кокошка, Шьонберг, Карл Краус, Музіль, цей список можна продовжити. Характерно, що творчість усіх тутешніх завсідників встояла перед часом. Але ніхто з них не вважав цікавими бесіди з фрау доктор Шварцвальд. На той час вона вважалася палким (ба, навіть запеклим) педагогом із сучасними розкомплексованими тенденціями, її обожнювали її ж вихованки, декотрим вона дійсно допомагала і багато дозволяла, але позаяк усе в неї перебувало в страшенному хаосі, вона виявилася для людей особливого пошивку не тільки не цікавою, але й надокучливою, ба навіть обтяжливою. Її

сприймали радше як балакуху, хай навіть з усіма її щонайкращими намірами, однак ті, хто сюди приходив й котрих там зустрічали, закарбовувалися у пам'яті так, ніби вони прийшли подивитися, як вона позує для портрета, й, можливо, дещо узурпували роль видатного портретиста, який тут з нею познайомився, а потім дійсно намалював” [цит. за 12, с. 89]. Відповідно й Р. Музіль, наголошуючи на розумових якостях своєї Діотими, водночас глумиться над нею, позаяк усе, що пропагує Герміна Туцці, безмежно безглузде, як і сама „паралельна акція”, ініціатором якої була якраз вона. Знову ж таки тут простежується непрямий натяк на владну матір самого автора, гнітюча примара якої переслідувала його впродовж усього його життя.

Діотима – це передусім жінка в широкому сенсі цього слова. Вже при першій зустрічі зі своїм кузеном вона не може „повністю позбутися того фізичного враження, яке він на неї справив” [11, с. 93]. Характерно, що до такого враження жінок від власної статури Ульріх уже давно звик. Тому й не дивно, що надалі стосунки з кузиною актуалізують якраз його фізичні принади: „Він був гладко вибритий, високий на зріст, добре натренований і гнучко-мускулистий. Його обличчя випромінювало світло й водночас було непроникливим: одне слово, його й самого іноді огортав щодо себе пересуд, який чинили більшість жінок про імпозантного, ще досить молодого чоловіка, щоправда, він не завжди знаходив у собі сили вчасно зігнати цю оманливу полуду з жіночих очей. Діотима, однак, захищалася тим, що розумом жаліла його” [там само]. В свою чергу з боку Ульріха ці стосунки базуються на всепоглинаючому естві Діотими. Річ у тім, що в присутності кузини Ульріх здавався собі „маленьким хробаком-паразитом, якого уважно розглядає велика курка” [11, с. 95], при цьому його охоплював „прадавній дитячий страх перед Великою Жінкою, який змішаний з іншим дивним відчуттям; йому було приємно, що безглузда згода з людиною, яка доводиться йому родичкою, немовби виснажує його духовно” [11, с. 566]. І надалі Герміна асоціюється в очах Ульріха з „велетенською куркою, великою душею та красунею-гідрою” [11, с. 566].

Цікаво, що з постаттю Діотими тісно пов'язана міфема непорочності: „Хоч вона була не набагато молодша від Ульріха і перебувала в повному фізичному розквіті, в духовному плані від її зовнішності віяло чимось незавершено-дівоchim, яке дивовижним чином суперечило її самовпевненості” [11, с. 93]. Парадоксально те, що ця радше духовна, ніж фізична непорочність зводиться врешті-решт до сексуального життя Герміни: „Діотима тому познайомилася з коханням як з чимось різким, схожим на випадок, безцеремонним...” [11, с. 105]. Саме в цьому, на нашу думку, криється причина набуття нею такої собі „гіпертрофованої ідеальності”, а її прагнення до всього “високого й благородного” збуджувало чоловіків й справляло приголомшливе враження „могутньо палаючого, але платонічного сонця кохання” [там само].

Зазначимо, що сексуальна активність, як уособлення плодючості, поєднується у Діотими з одержимістю організацією „паралельної акції”. Отож напрямок її діяльності втілюється загалом у слові, яке в свою чергу є гранню відтворення всесвіту. Однак Р. Музіль зводить нанівець таке творче начало Гермینی, яке унаочнюється в політичних перипетіях напередодні краху габсбурзької монархії. В цьому плані сам автор видається нам гідним спадкоємцем поглядів давньогрецького філософа Платона, який наголошував у „Державі”, що кожен повинен виконувати свою справу відповідно до можливостей, наданих йому природою: „...кожна людина відповідно до своєї природи повинна займатися лише своєю справою” [6, с. 143], однак „...інша природа повинна мати інше заняття і жіноча природа відрізняється від чоловічої” [6, с. 144]. Зрештою, Платон допускає можливість зарахування жінок до панівного класу елітистської Утопії, описаної ним у „Державі”, при умові надання їм однакової з чоловіками освіти. З іншого боку, давньогрецький філософ вірив, що „однакові природні властивості розсіяні у живих істотах обох статей, і до всіх занять надаються за своєю природою як жінка, так і чоловік. Але жінка в усьому слабша від чоловіка” [6, с. 146]. Інакше кажучи, жінкою, яка в духовному плані перебуває на тому ж рівні, що й чоловік (якщо не вище за нього), керує, хай навіть підсвідомо, тваринне начало як рушійна сила її духовної активності, на що недвозначно і вказує Р. Музіль: „Іноді Ульріх з усією гостротою відчував, що Діотима дуже гарна. Тоді вона йому уявлялася молодою, високою, повновидою, породистою коровою, яка впевнено крокує і глибоким поглядом розглядає трави, які пасе. Ймовірно, навіть тоді він дивився на неї не без тієї єхидної іронії, яка, помщаючись духовному благородству Діотими завдяки порівнянню з тваринним царством, виходила з неабиякої люті, спрямованої не стільки на цю дурненьку дівчинку, скільки на школу, де її започаткування мали успіх. „Якою приємною могла б вона бути, – міркував він, – якби виявилася неосвіченою, неохайною і такою добродушною, як це властиво дебелому теплому жіночому тілу, коли воно не втовкмачує собі в голову ніяких особливих ідей!” І тоді видатна дружина начальника відділку Туцці немовби залишала своє тіло, і залишалося тільки воно само, ніби сон, який перевтілюється разом із подушками, постіллю і тим, хто бачить цей сон, у білу хмару, яка цілковито самотня на світі зі своєю ніжністю” [11, с. 276]. І далі знаходимо таке: „Але повертаючись з таких екскурсій уяви, Ульріх бачив перед собою цілеспрямований буржуазний розум, який намагався віднайти контакти з аристократичними думками”. Крім того, Р. Музіль репрезентує суперечливу картину взаємного виключення цих двох субстанцій: з одного боку, „широкий ритм подружньої близькості перетворився в неї суто фізіологічно на звичку, що мала свою особливу колію і яка давалася взнаки без зв'язку з більш високими частинами її натури, ніби голод найміта, трапези якого скудні, але ситні” [11, с. 277]. З іншого, „вона кохала свого чоловіка, але до її

кохання примішувалася дедалі більша міра відрази, ба навіть якась жахлива образа душі, яку можна порівняти хіба що з почуттями, які б огорнули зануреного в свої великі замисли Архімеда, якби чужоземний солдат його не вбив, а поставив би перед ним принизливу вимогу сексуального плану” [там само].

На прикладі постаті Діотими простежується амбівалентність, яка проявляється в поєднанні конструктивної функції з деструктивною (читаймо сексуальність – суспільна діяльність), що в свою чергу свідчить про конституційованість її душі. Інакше кажучи, суспільна діяльність Герміни зводиться врешті-решт до перверсії здорового глузду, адже всі її дії і вчинки супроводжуються пантеоном мистецтва кохання. Це, безперечно, іронічний штрих до постаті Діотими, позаяк це мистецтво не виходить за межі теоретичних рамок. Однак душа фрау Туцці – це свого роду поворот у себе, і якщо раніше її місія полягала у „гармонійному поєднанні існуючих, на жаль, у світі недовершених протилежностей”, то зараз їй потрібно поєднати такі суперечності у самій собі.

Хтонічне деструктивне начало простежується, на наш погляд, й у ставленні Діотими до чоловіків і шлюбу. Згадаймо хоча б, як оборонялося її тіло, коли вона фізично нездужала: „Насправді у неї були просто менструальні спазми, чого раніше не траплялося і що, ймовірно, було пов’язано з її ваганнями між Арнгаймом і чоловіком, тому й супроводжувалося вже декілька місяців такими болями” [11, с. 811]. Тут відбувається свого роду порушення гармонії душі і тіла, позаяк гармонійне жіноче начало виявилось лише перехідною структурою: „І ось вона лежала, навіть не вдаючи сидячої, і страждала від нестерпних болів, будучи в його [Ульріха] товаристві відкритою частиною природи без будь-яких огорож і заборонних табличок, що траплялося з нею надто рідко” [там само]. Причину цього сама Герміна вбачала у нервовому збудженні, котре пов’язувала із почуттям внутрішнього (читаймо сексуального) незадоволення. З цього приводу, щоб, „не очікувати бездіяльно чи то прийдешніх, чи то неможливих годин найвищого блаженства кохання” [11, с. 816], Діотима робить спробу „компенсувати вади свого чоловіка, вселивши в нього дещо більше душі”, що, на противагу „до непередбачуваних поривів душі”, виражалось у систематичних студіюваннях „фізіології та психології шлюбу”. [там само]. При цьому вона надягала личину “офіційної нецнотливості”, якщо „розум велів їй вислуховувати чи говорити речі, які власне заборонені для її дамської душі” [11, с. 819]. Такий розподіл на „офіційне” (читаймо нецнотливе) та душевне (читаймо справжнє, природне) ще раз увиразнює внутрішній дуалізм ества Діотими, який виникає, як і „ті великі історичні зміни настроїв, що коливаються між гуманністю і жорстокістю, відчайдушністю і байдужістю чи між іншими протилежностями...” [11, с. 813], і який, власне, веде до деградації душі й тіла. Інакше кажучи, створивши, на перший погляд, непохитний усталений міф про свій жіночий світ, Діотима вже від початку підсвідомо була готова до його зруйнування.

На прикладі постаті Герміни Туцці Р. Музіль яскраво репрезентує також тему пожертви. Якщо Леона, наприклад, почуває себе „зневаженою, так само, як і жінка, котра помічає, що кохають її не заради її душі” [11, с. 24], то Діотима „почувалася безправною рабою” [11, с. 106], позаяк усвідомлювала, що навіть власний чоловік узагалі серйозно не сприймав її духовних устремлінь. Характерно, що начальник відділку Туцці серйозно сприймав „тільки владу, обов’язок, високе походження і на деякій відстані від цього розум” [там само], а звідси напрошується висновок, що Діотима в очах власного чоловіка і не має нічого спільного з усім цим. І якщо Леона критикує Ульріха за відсутність у нього до деякої міри різкої безпосередності, то якраз таку безпосередність Герміна вважає причиною своїх нещасть: виконання подружнього обов’язку „приносило їй стільки мук, як за її уявленнями, корчитися від конвульсій чи відчувати неминучість розпусти” [там само]. Напевне, тому її звернена до Ульріха й доведена до автоматизму заява щодо цього звучить майже трагічно, з огляду на тогочасну актуальність: „Ви припускаєтесь помилки, як, зрештою, й усі чоловіки... В коханні ви ставитися до партнера не як до рівноправної людини, а як до доповнення до вас самих, а потім розчаровуєтеся. А ви задавали собі запитання, чи не веде, бува, шлях до окриленої гармонійної еротики крізь призму більш суворого самовиховання?” [11, с. 820]. Питання видається нам дещо риторичним, принаймні для неї самої. А загалом ці слова відображають, на нашу думку, незадоволення Діотими своїм становищем у патріархальному суспільстві, прагнення його змінити, але водночас передають відчуття інстинктивного страху від перспективи істотних змін в інтимній сфері (її нещасливий шлюб спричинений сексуальною субстанцією), позаяк Герміна відчуває свою самотність, ба навіть ворожість з боку чоловіків. Її постать не позбавлена й певного оптимізму, що криється в бажанні все-таки віднайти власний шлях до комфортного буття завдяки активній суспільній діяльності. Йдеться насамперед про організацію „паралельної акції” та безпосередню участь у ній. У цій ролі Діотима слугує втіленням „пустої енергії”: письменник переконливо доводить, що за цих умов жінка взагалі втрачає свою архетипну сутність хранительки домашнього вогнища, дружини, матері тощо.

Загалом можемо сказати, що постать Діотими, незважаючи на гендерні конотації та феміністичну інтенцію, репрезентує в музілівському потрактуванні поразку жіночого духу.

1. *Коцин Рода Гадаса*. Давньогрецька філософія // Антологія феміністичної філософії / За редакцією Елісон М. Джагер та Айрис М. Янг; пер. з англ. Б. Єгідис; наук. ред. пер О. Іващенко. – К.: Видавництво Соломії Павличко „Основи”, 2006. – С. 33-45.
2. *Пагут О.* Бонадея: симбіоз архетипів німфоманки і матері-богині (типологія жіночих архетипів у романі Р. Музіля „Людина без

- властивостей”) // Наукові записки. – Вип. 20. – Тернопіль: ТНПУ, 2006. – С. 289-296. (Серія „Літературознавство”).
3. Пагут О. Архетип андрогіні: істеричка-ніцшеанка Клариса (жіночий архетип у романі Роберта Музіля „Людина без властивостей”) // Питання літературознавства. – Чернівці: Рута, 2008. – Вип. 75. – С. 199-206.
 4. Пагут О., Козира Н. Трансформація архетипу інцесту в романі Р. Музіля „Людина без властивостей” // Наукові записки. – Вип. 15. – Тернопіль: ТНПУ, 2004. – С. 395-406. (Серія „Літературознавство”).
 5. Пагут О. Леона: архетип „повії минулих епох” // Нова філологія: Збірник наукових праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2005. – № 2 (22). – С. 281-285.
 6. Платон. Держава / Пер. з давньогр. Д. Коваль. – К.: Основи, 2000. – 355 с.
 7. Платон. Федон. Пир. Федр. Парменид / Общ. ред. А.Ф. Лосева, В.Ф. Асмуса, А.А. Тахо-Годи; примеч. А.Ф. Лосева и А. А. Тахо-Годи. – М.: Мысль, 1999. – 528 с.
 8. Рихло Петро. Поетика діалогу. Творчість Пауля Целана як інтертекст: Монографія. – Чернівці: Рута, 2005. – 584 с.
 9. Irigaray Luce. An Ethics of Sexual Difference / Trans. Gillian C. Gill, Carolyn Burke, Fill Gillian. – N. Y. : Cornell University Press, 1993. – 217 p.
 10. Irmscher Johannes. Das Große Lexikon der Antike. – München: Wilhelm Heyne Verlag, 1987. – 607 S.
 11. Musil R. Der Mann ohne Eigenschaften: Roman: in 2 Bd. – Bd. 1. – Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH, 1987 – 1041 S.
 12. Schiferefer Beatrix. Kreative Frauen Wien. – Wien, 1989. – 126 S.

Summary

In particular the article is focused on the character of Hermina Tuzzi (viewed as legendary Diotima) and analyses her versatile personality and feministic intentions/ the Bukovynian model is particularly stressed in the article. The analyzed model is viewed as so-called „soul metamorphose” marked with obvious intellectual psychology. Thus the author argues the social role of a woman in modern and traditional patriarchal societies of „hollowness” which underlines her loss of womanhood. The particular attention is paid to the functioning of her mythological name in the novel. As well as to Ulrich’s critical attitude to Hermina’s creativity.

Key words: Diotima, Plato, Robert Muzil, the novel „The Man without Properties”, „parallel action”, archetype, sex appeal.

Стаття надійшла до редколегії 13.11.2008